

הרב שמואל מוהליבר¹

מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה

ידידי היקר!

א) הנני שולח לך את מאמרי "מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה" אשר רשמתי בשובי מארץ הקדושה בהיותי באניה על הים התיכון בחדש תמוז שנת תר"נ [1890], ואם כי הוא צריך תקון באיזה מקומות וגם איזו הוספות ושנויים בעקרון של דברים שנתחדשו מאז עד היום, אבל הוסכם אצלי שלא לשנות בו מאומה ולהניחו כמו שיצא מעטי אז בהיותי יושב באניה בלב ים המרחפת על פני תהום, וגם רוחי מרחף אז על פני תהום רעיונות נשגבים וקדושים, מקדושת ויקרת הארץ ערש אבותינו, אשר זה תמול חבקתי את עפרה, בכיתי על חורבנה, ועלותי על אשר זכני ה' לראות בראשית בנינה, עריה ואחוזותיה, מטעי כרמיה, חוצותיה ופרדסיה, אשר קמו ונתיסדו בשנים האחרונות בהקולוניות [=מושבות] החדשות, ולבבי מלא מתקות ישראל לעתיד ורב טוב הצפון לו, כאשר ילך בדרך הישר והטוב, וכבוד עמו יהיה יקר בעיניו מאהבת עצמו...

והנה יען כי מאמרי הנ"ל מדבר על דבר ארצנו הקדושה רק בנוגע אל מצבה החומרי, ואינו מדבר רק מעט מזעיר בנוגע למעלתה במצבה הרוחני ע"כ אמרתי לדבר פה בנוגע למעלתה הרוחנית: 1) מעלת הישיבה בארץ; 2) מעלת ישוב הארץ.

ב) והנה במעלת הישיבה בארץ נשתנו בעלי התלמוד עם בעלי המדרש ז"ל, והוא אמרם ז"ל בכתובות (ק"י, ב): "לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה". והקשה הגאון האמתי בעל ההפלאה ז"ל, דלשון דבריהם מורה דהדר בא"י הוא רק דומה כמי שיש לו אלוה אבל באמת אין לו, והדר בחו"ל הוא רק דומה כמי שאין לו אלוה אבל באמת יש לו אלוה, וא"כ עדיף חו"ל מא"י? ותירץ הוא ז"ל שכוונתם כך היא: דבאמת המקבל עליו עול תורה ועול מצות יש לו אלוה, והפורק ממנו עול תורה ומצות אין לו, אמנם מעלת א"י גדולה כל כך שכל הדר בה אפילו אין בידו לא תורה ולא מצות כבר דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל אפילו מקבל עליו עול תורה ומצות ובאמת יש לו אלוה עכ"ז דומה כמי שאין לו אלוה. וא"כ לפי הדברים הנ"ל כוונת ראשית דבריהם לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם, ר"ל ועי"ז פורק ממנו עול תורה ומצות, ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל, ר"ל ועי"ז ישמור התורה והמצות בשלימות². וכן אמרו במדרש ילקוט דברים אלו בסגנון אחר. וזה לשון הילקוט איכה ג': "ודכותיה בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותם, אמר הקב"ה הלואי יהיו בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאין אותה".

ג) על פי הדברים אשר נתבארו מה מאד צדקו דברי מהרי"ט ז"ל שכתב בתשובותיו על דברי התוס' שם (כתובות ק"י, ב) בד"ה "הוא" שכתבו בשם רבנו חיים [=מבעלי התוספות]: "דעכשו אינו מצווה

¹ המאמר נכתב במהלך ההפלה חזרה לאודסה ופורסם בספר **שיבת ציון** [לצד כתבים נוספים של הרב. ראו בחלק ב' את חתימתו באוסף המכתבים "יְנַצֵּדְךָ קִדְשִׁי" (י, מכתב א), ועל מאמר "קערת כסף" (י"א).
² הערת המוציא לאור הראשון - ר' אברהם יעקב סְלוֹצְקִי: וכן מבואר להדיא בתוספתא פ"ה דעי"ז "ישרה אדם בא"י אפי' בעיר שרובה עכו"ם ולא בחו"ל אפילו בעיר שכולה ישראל מלמד ששיבת א"י שקולה כנגד כל מצות שבתורה", ע"ש.

לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין להזהר בהן ולעמוד עליהם" עד כאן לשון התוס'. וכתב המהרי"ט על זה דזה אינו דברי רבנו חיים כלל, רק איזה תלמיד טועה כתבו, דכפי מה שכתבנו הלא מבואר מדברי הברייא דאפילו אם היה לו חלילה איזו מצות התלויות בארץ שאין ביכלתו לזהר בהן, עכ"ז מחויב לעלות לא"י ולישב בה. והנה כמעט כל הפוסקים, ולכל הפחות רובם ככולם, הסכימו עם דברי מהרי"ט שגם בזמננו חיוב העליה לא"י במקומו עומד. ומה מאד נפלאתי על כמה גדולי עמנו המופלגים בתורה וחסידות שהתנגדו לעיקר ישוב אה"ק על ידי קניית שדות וכרמים ולהושיב עליהם אכרי ישראל, באמרם כי האכרים ובפרט הצעירים לימים אינם שומרים את התורה, כי לו היו דבריהם כנים, הנה כבר כתבנו שהקב"ה רוצה יותר שישבו בניו בארצו אע"פ שלא ישמרו את התורה כראוי ממה שישבו בחו"ל וישמרוה כראוי, ובפרט כי אפילו השונא היותר גדול להישוב לא יאמר חלילה שבאה"ק נעשו גרועים ממה שהיו בחו"ל, ואדרבא כולי עלמא יודו, שאף היותר גרועים שבאו לשם שבו מדרכם והטיבו מעשיהם מבתחלה, וא"כ אפילו אם היה אמת כדברי מוציא הדבה שהם עדיין חוטאים ולא עזבו דרכם הרעה לגמרי, עכ"פ הלא הטיבו את אשר עשו בתרתי: א) שהמצוה הגדולה ישיבת א"י בידם. ב) שגם בשמירת התורה והמצות הוטבו הרבה. אמנם אחרי זכני ה' והייתי באה"ק בעצמי ובקרתי בעצמי את רוב הקולוניות [המושבות], רובם ככולם כמעט, הנני אומר בפה מלא, כי כל מה שדברו עליהם בפריצות מעשיהם הוא דבת שוא ושקר, יש מהם הרבה אשר הם צדיקים באמת, כי זכו לישב באה"ק ולשמור המצות התלויות בארץ וליהנות מיגיע כפיהם ממש, בלי אונאה ותרמית, וגם לעסוק בתורה ומצות בדחילו ורחימו, וליתן צדקה כפי כחם; ויש מהם בינונים בקיום התורה והמצות כמו אצלנו הבינונים, אבל עכ"פ יש להם שלש מעלות אלה: הישיבה באה"ק, העסק בישוב הארץ, ושמירת המצות התלויות בארץ, ואם אולי נמצאים בהם גם גרועים, הוא רק כדרך כל עיר ועיר, אשר הטבע מחייב להיות בהם גם גרועים, אבל אצלם הם מיעוטא דמיעוטא, ולא יזדמן אצלם כמו אצלנו שיחלל שבת או יעשה עבירה אחרת בפרהסיא.

ד) והנה כמה גדולה שמירת המצות התלויות בארץ נוכל להבין ממאמר אחד בפסיקתא דרב כהנא הובא בילקוט פ' לך לך, וזה לשונו: "לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך שעל ידי מצות העומר זכה אברהם אבינו לירש את ארץ כנען, הה"ד: "וַיִּנְתְּנִי לְךָ וּלְזַרְעֶךָ אֶתְרִיף אֶת אֶרֶץ מִגְרִיף" (בראשית י"ז, ח) על מנת ואתה את בריתי תשמור, ואיזו זו מצות העומר" - והנה צריך להבין מדוע דוקא בשביל העומר נתנה הארץ לאברהם וזרעו, הלא בשביל שמירת כל התורה נתנה להם הארץ, כמש"כ (תהלים קה): "וַיִּתֵּן לָהֶם אֲרָצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאֻמִּים יִירָשׁוּ: בְּעִבּוֹר יִשְׁמְרוּ חֻקֵּי וְתוֹרֹתַי וַיִּצְרוּ...". (תהלים ק"ה, מד-מה), ואיזה ראייה היא מהכתוב ונתתי לך וגו' שנתנה בשביל העומר, האם כל התורה אינה בכלל ברית? - והנלע"ד ע"פ מה דאמרינן בר"ה (דף יג, א) "דבעו מיניה חברייא מרב כהנא: עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ מהיכן הקריבוהו? אם תאמר דעייל ביד נכרי, קצירכם אמר רחמנא, ולא קציר נכרי". ונתקשו שם התוס' דהא אמרינן בע"ז (דף נג, ב) על הכתוב: "... וַאֲשֶׁרֵיהֶם תִּשְׁרְפוּן בְּאֵשׁ...". (דברים י"ב, ג) "מכדי ירושה היא להם מאבותיהם ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו!", ע"ש מה שתרצו ומה שפלפלו בזה המשנה למלך בספרו "פרשת דרכים" והשאגת אריה בספרו 'טורי אבן', אמנם זכורני כי ראיתי בתשובת כנסת יחזקאל סי' ק"י שכתב לישב קושית התוס' שהגמרא דר"ה פליגא אגמרא דע"ז וסברא באמת דא"י אינה מוחזקת מאברהם, אבל באמת אם נימא כמ"ד דא"י מוחזקת לא קשה מהיכן הקריבו העומר, שהקריבוהו משל עכו"ם.

ה) ועתה יתישבו דברי הפסיקתא היטב, דהנה בלי ספק זכו ישראל לירש את הארץ בשביל שישמרו כל המצות ובפרט המצות התלויות בארץ, אבל מדקאמר הכתוב: "וַיִּנְתְּנִי לְךָ וּלְזַרְעֶךָ

[אַחֲרַיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיף] (בראשית י"ז, ח) "אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", על כרחך דכבר נתנה לאברהם, מדקאמר "לך", וגם לשון **נתתי** מורה שכבר נתן להם, כדאמרינן בירושלמי רפ"ב דחלה: "תמן עד שלא נכנסו לה [לארץ ישראל], למפרע ירשו, דא"ר הונא בשם ר' שמואל בר נחמן: "לְזַרְעֶךָ אֶתְּוֹן אֵין כתיב כאן אלא "... לְזַרְעֶךָ נְתַתִּי [אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת]..." (בראשית ט"ו, יח) "כבר נתתי". וא"כ למה נתנה הארץ לאברהם, הלא הוא לא קיים המצות התלויות בארץ, ועל כרחך לאמר דנתנה לו כדי שתיכף כשיכנסו ישראל לארץ יהיה ביכולתם להקריב העומר מתבואת העכו"ם, וזהו שאמר לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך, ר"ל הגם שלכאורה היא מהקלות שבמצות הארץ, בערך מצות תרומות ומעשרות וכו', וכמ"ש במגילה (ט"ז, א): "אתא מלי קומצי קמחא דיכדכו [ודחי עשרה אלפי ככרי כספא דידי] [= בא מלוא קומץ קמח שלכם ודחה עשרת אלפים כיכרי כסף שלי]" (ואע"ג ששם מוכח דקאי אמנות יחיד אמנם בילקוט אסתר מבואר דקאי על מנחת העומר) ואעפ"כ היא גדולה כל כך עד שבשבילה זכה אברהם בעצמו לירש את הארץ. וע"ז מביא ראייה מהא דקאמר הכתוב: "וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזַרְעֶךָ אֶתְּוֹן..." (בראשית י"ז, ח) וגו' וא"כ על כרחך הא דקאמר אחר כך: על מנת ואתה את בריתי תשמור, היינו שיהיה ביכולת ישראל להקריב את העומר תיכף כשיכנסו, דהא למצוה אחרת לא היה שום תועלת מזכייית אברהם בעצמו. והנה אם מצות העומר גדולה כל כך שבשביל הקרבת העומר פעם אחת זכה אברהם לרשת את הארץ, הלא בטוחים אנחנו כי כשנשמור מצות תרומות ומעשרות פאה וכו' שזוכה בזכות זה לגאולה שלמה.

ו) האמנם כי עיקר מעלת הישיבה בארץ היא כאשר הישיבה בארץ גורמת ישוב הארץ והיא המעלה השניה שחשבנו, אבל היא העקרית, כי הישיבה בארץ לבד זולת העסק בישובה לא תתחשב למצוה גדולה כל כך. דהנה הרמב"ן ז"ל בספר המצות שלפי דעתו שכחם הרמב"ם ז"ל לחשבם, חשב ג"כ **מצות ישיבת הארץ וישובה**, וזה לשונו: "מצוה ד' שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה כו' או לשממה, והוא אמרו להם: "וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ וּיִשְׁבְּתֶם בָּהּ כִּי לְכֶם נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ לְרִשְׁתָּהּ אֲתָהּ" (במדבר ל"ג, ג) וכו'. ואומר אני, כי המצוה שהחכמים מפליגים בה והוא דירת ארץ ישראל עד שאמרו: כל היוצא ממנה ודר בחו"ל כאלו עובד עבודה זרה, וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל ממצות עשה הוא שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה; אם כן היא מצוות עשה לדורות מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה, ולשון ספרי (ראה יב, כט): מעשה ברבי יהודה בן בתירה ורבי מתיא בן חרש ורבי חנניה בן אחי רבי יהושע ורבי יונתן שהיו יוצאים חוצה לארץ והגיעו לפלטיא וזכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה: "כִּי אֲתֶם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן לְבֹא לְרִשְׁתָּהּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לְכֶם וּיְרִשְׁתֶּם אֲתָהּ וּיִשְׁבְּתֶם בָּהּ: וּשְׁמַרְתֶּם לְעִשְׂוֹת [אֶת כָּל הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם]" (דברים י"א, לא-לב) אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה". עד כאן לשון הרמב"ן ז"ל.

ז) והנה מה שכתב הרמב"ן שהיא מצוה לדורות ואפילו בזמן הגלות לרשת את הארץ ולשבת בה, כוונתו מבוארת שהירושה אינה ע"י מלחמה, שאין אנו יכולים ולא רשאים ללחום בזמן הזה, כמבואר בכתובות דף קי"א (עמוד א) שהשביענו הקב"ה שלא נמרוד באומות שאנחנו חוסים בצילם (וכמו שהורו אותנו חז"ל בכמה מקומות לאהוב ולכבד לירא ולעבוד באמת ואמונה את המלך והממשלה אשר בצילה מצאנו מחסה) ושלא נעלה בחומה, פירש"י ז"ל ביד חזקה, וע"כ המ"ע של ירושה שנוהגת גם בזמן הזה אינה כ"א שנשדל לקנות את הארץ מיד בעליה, וכל כברת ארץ שנקנה הננו מקיימים המצוה של ירושה, וגדולה מצוה זו מכל המצות שבתורה, כמו שכתב הראב"ע ז"ל והובא ברמב"ן בפי וישלח על הכתוב "וַיִּקֶן אֶת חֶלְקֵת הַשְּׂדֵה..." (בראשית ל"ג, יט) וזה לשונו:

"והזכיר זה הכתוב להודיע כי מעלה גדולה יש לא"י ומי שיש לו בה חלק חשוב כחלק לעולם הבא" עד כאן לשונו. אמנם בקניית קרקע לבד עוד לא קיימנו המצוה בשלימותה, דבמצוה זו יכללו שני דברים: **וְהוֹרְשָׁתֶם אֶת הָאָרֶץ וַיִּשְׁבְּתֶם בָּהּ...**" (במדבר ל"ג, ג), והנה הקנייה היא הירושה, אבל הישיבה עוד לא נתקיימה, והישיבה לפי דעת הרמב"ן ז"ל היא ב' מיני הישיבות שבארנו: א) הישיבה בארץ. ב) ישובה של הארץ. וזה שכתב הרמב"ן ז"ל שלא נעזבה כו', או לשממה. שלא נעזבה כו' היא הירושה, ושלא נעזבנה שממה רק לעבוד אותה היא הישיבה, דהיינו שנשב בארץ וגם לעשותה ארץ חמדה בנטיעות וזרעים. וא"כ מאחר שהרמב"ן ז"ל חשב הירושה והישיבה למצות עשה אחת, ומצות הירושה דהיינו הקנייה של קרקע הארץ היא החלק היותר נכבד בהמצוה, כמו שהבאנו מהראב"ע והרמב"ן ז"ל, ובחלק המצוה של הישיבה נכללו שני דברים הישיבה בארץ וישוב הארץ, א"כ מובן מאליו שהישיבה בארץ לבד היא רק חלק קטן מהמצוה הגדולה הזאת. ואם חז"ל הפליגו כל כך בחלק קטן הזה, עד שאמרו שהיא שקולה כנגד כל המצות שבתורה וכמו שהבאנו לעיל באות ב' מהגמרא דכתובות והתוספתא ומהספרי שהבאנו לעיל בשם הרמב"ן ז"ל, על אחת כמה וכמה גדולה המצוה בכללה, דהיינו קניית קרקעות בא"י ולישיבה בנטיעות כרמים ועבודת שדה ולדור בה.

ח) והנה בגיטין דף ח עמוד ב אמרו: "הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים, למאי הילכתא? אמר רב ששת לאמר שכותבין עליו אונו (שטר מכירה) ואפילו בשבת, בשבת ס"ד, כדאמר רבא אומר לכותי ועושה ה"נ אומר לעובד כוכבים ועושה, ואע"ג דאמירה לנכרי שבות משום ישוב א"י לא גזרו ביה רבנן". וכתב רש"י: "על ישוב א"י לגרש כותים ולישב ישראל בה". הנה למדנו מדברי הגמ' ורש"י הנ"ל דעיקר ישוב א"י היא הקנייה מיד כותי, והיא גדולה כל כך עד שדוחה שבות דאמירה לנכרי בשבת, ואע"ג דלדעת התוס' בשביל מילה אין דוחים שבות דאמירה לנכרי במלאכה דאורייתא, גדולה מעלת הישוב ממצות מילה, אע"ג שמצות מילה היא גדולה מאד מאד. גם נטיעת אילנות הוא בכלל ישוב הארץ, כמו דאמרינן בב"מ דף ק"א (עמוד א): "היורד לתוך חורבתו של חבירו ובנאה שלא ברשותו, ואמר לו: עציי ואבניי אני נוטל, רב נחמן אמר: שומעין לו, רב ששת אמר: אין שומעין לו כו', מאי הוי עלה, אמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו, בשדה מאי טעמא משום ישוב א"י". ופירש"י: "היורד לתוך שדה ונטעה שלא ברשות ואמר נטיעותי אני נוטל" ע"כ. אלמא דבנטיעות איכא ישוב הארץ. אבל לפי זה מוכח דבנין בתים אין בו משום ישוב הארץ, אבל הוא דבר שלא יתכן לאמר כן, והשכל מנגדו, וכי יש איזה עיר או מדינה או כפרת ארץ מיושבת בלי בתים. ומפורש אמרו (שם קח, ב): "ארעא לבתי וארעא לזרעי ישוב עדיף ולית בה משום דינא דבר מצרא", ופירש"י: "ישוב דבתי עדיף", אלמא דגם בבתי איכא ישוב. וע"כ הא דקאמר: "בשדה מ"ט משום ישוב א"י", ר"ל דבנטיעות איכא ישוב גדול, ואין ביכלתו לאמר נטיעותי אני נוטל, אבל בבתי ליכא ישוב כל כך, ע"כ לא עשו שם תקנה, וביכלתו לאמר עצי ואבניי אני נוטל, אבל פשיטא דגם בבתי איכא ישוב הארץ.

ט) האמנם לכאורה מוכח דבזריעה ודאי ליכא משום ישוב דהא אמר ארעא לבתי וארעא לזרעי ישוב עדיף, אלמא דבזרעי ליכא ישוב, אבל באמת גם זה הוא נגד השכל, דאיך יתכן לאמר שזריעת השדה לא תהיה בכלל ישוב, והלא הם עיקר פרנסת האדם, ובשבח הארץ נאמר בראשונה חטה ושעורה, ועל כרחך שכוונתם ז"ל היא שבתים הם ישוב יותר גדול מזרעים אבל בלא ספק גם זרעים בכלל ישוב, וכמו שאמרו דבבתים אין בהם משום ישוב, והיינו לגבי נטיעות, כמו כן הוא שאמרו בזרעים אין בהם משום ישוב, הוא לגבי בתים, אבל באמת יש גם בהם ישוב. עכ"פ יכולין אנו להוציא דין חדש מדברי הגמרא הנ"ל, שאם ירד לתוך שדה חבירו שלא ברשות ואמר זריעותי אני עוקר שומעין לו, שהרי בבית אם אמר עצי ואבניי אני נוטל, אע"ג דישובו גדול מזרעים, עכ"ז שומעין לו, כש"כ

בזרעים דשומעין לו. ע"פ זה מיושב היטב קושית התוס' בר"ה (יג, א) שהבאנו באות ד' מסוגיא דר"ה שם אסוגיא דע"ז (נג, ב), דבאמת שתי הסוגיות סברי דא"י מוחזקת מאברהם, ויש להעכו"ם דין יורדים לתוך שדה חבריהם שלא ברשות, ועל כן באילנות שאם אמר אילני אני עוקר אין שומעין לו, שפיר פריך בע"ז מכדי א"י ירושה היא מאבותיהם, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אבל בר"ה גבי קציר שאם אמר תבואתי אני נוטל שומעין לו שפיר פריך קצירך אמר רחמנא ולא קציר עכו"ם.

י) מכל האמור נתברר לנו, שמה שאמר הכתוב 'והורשתם את הארץ וישבתם בה', היא מצות עשה אחת השקולה כנגד כל המצות שבתורה, והחלק היותר נכבד הוא הירושה, היינו הזכיה בכברת ארץ באה"ק, בזמן שהיו ישראל לעם בפני עצמם ע"י מלחמה, ובזמן הזה - ע"י קנין כסף, והוא חשוב כחלק לעוה"ב. וגם הוא דוחה שבות במלאכה דאורייתא, דהיינו ע"י אמירה לנכרי, והחלק השני מהמצוה הנ"ל הוא הישיבה, וגם הישיבה מתחלקת לשני חלקים: א) הישיבה בארץ, ב) ישוב הארץ, וחלק ישוב הארץ ג"כ יתחלק לשלש מדרגות: א) נטיעת כרמים ופרדסים הוא הישוב היותר גדול; ב) בנין בתים; ג) זריעת תבואה וירקות. וכן אמרו במ"ר ויקרא פרשה כה: "מתחלת בריתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחלה, אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה, הה"ד: "כי תבאו אל הארץ ונטעתם פל יצא מאכל... (ויקרא י"ט, כג).

דברי התלמוד והמ"ר הנ"ל נתקיימו כעת ע"פ הנסיון, כי לו היו כל הקומוניסטים [=המתיישבים] נוטעים כרמים בראשית ביאתם לארץ זה כשמונה שנים ויותר, כבר היה ביכלתם לישב במנוחה איש תחת גפנו, והיו מתפרנסים בריוח מהכנסת כרמיהם, כאשר אנו רואים בראשון לציון. והא דאמר רבא ביבמות (סג, א): "מאה זוזי בעיסקא כל יומא בשרא וחמרא, מאה זוזי בארעא מילחא וחפורא", היינו בשדה זריעה כמבואר שם, ולזאת אמרו שנטיעות הם עיקר הישוב ושעסק הנטיעות קודם לשארי דברים, יען כי מהנטיעות תוצאות לפרנסת האדם בריוח. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"ה מהלכות דעות הלכה י"א וזה לשונו: "דרך בעלי דעה, שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה" כו', הרי שחשב הרמב"ם ז"ל נטיעת כרם למלאכה המפרנסת אותו, וע"כ צריך להקדימם.

יא) אחי ורעי, בני עמי, החביבים ויקרים לי כנפשי, אשר זכיתם לעלות לארץ הקדושה ולקנות כברת ארץ, וגם כבר נטעתם כרמים ובניתם עליה בתים, אשריכם ואשרי חלקכם, עולמכם תראו בחייכם, הנכם חפשים מגלגלי המסחר אשר הייתם אסורים לו בחבלי שוא, ומלא תרמית ואונאה, ובכל רגע ורגע הייתם נכונים שיהפך עליכם אופן גלגליו. עתה איתן מושבכם, ואתם נהנים מיגיע כפיכם, אתם עובדים אדמת הקודש במנוחה והשקט, לא תפחדו עוד משאון המחסר וזעפו, תהפוכותיו לא תדעו, מי יכול להעריך אשרכם וטובכם בזה ובבא! וה' יתברך ישים חלקנו עמכם, אמן.

מטרת נסיעתי לארץ הקדושה היתה - לידע על בורין את הדברים האלה:

א) אם אפשר לאיש ישראל לחיות מעבודת האדמה בארץ הקודש, הוא וביתו, ואם אפשר לו לחיות מזריעת תבואה לבד או מוכרח לטעת כרמים ג"כ, או די לו בכרמים לבד, או אולי יותר טוב לזרוע ירקות ולנטוע פרדסים, היינו תאנים, זתים, רמונים, אתרוגים, פאמעראנצען [=תפוזים], ואולי גם שושנים יקרים או עצי תות לגדל תולעת המשי?

ב) כמה כסף צריכה משפחה שלמה עד שתכין די חיותה בבית ובשדה?

ג) אם יש לקנות עדיין קרקעות באה"ק אם יתרבו העולים ברשיון ממשלתנו ירום הודה?

ד) איפה היא הקרקע היותר טובה באה"ק, ואיפה הישיבה טובה ביותר, ומחיר הקרקע אם הוא שווה בכל הארץ?

ה) האם ממשלת תוגרמה [=תורכיה] מבטת על יהודי רוסיא בעין טובה כשהם מתישבים באה"ק?
ו) הקולוניות אשר הן תחת מחסה חובבי ציון ברוסיא איך מצבן, ובמה אפשר לעזור להן ולהעמידן על בסיס נכון וקים?

ז) הקולוניות אשר תחת מחסה הנדיב נ"י איך מצבן, ומתי יצאו הקומוניסטים לרשות עצמם?

ח) אם בדעת הנדיב לקבל עוד קולוניסטים, ואם יוסיף לקנות קרקעות באה"ק?

ט) מה יעשו חובבי ציון בכלל ובפרט?

י) איך הוא מצב ירושלים עיה"ק ברוחניות, ובמה נוכל להועיל לה במצבה הגשמי?

והתשובות על כל השאלות הנ"ל אחר החקירה היטב הן :

א) אם יהיה למשפחה שלמה אדמה טובה ערך 200-250 דונם אדמת זריעה, יהיה ביכולתה לחיות מהאדמה כשיעבוד אדמתו בעצמו. אמנם טוב יותר שיטע ג"כ 40-50 דונם כרמים, אשר מזה יהיה לו בסוף ארבע שנים כעשרת אלפים ויותר גפנים, אשר יכניסו לו בשנה החמישית איזו מאות ר"כ ובשנה הששית וכו' עוד יותר. אמנם אם יזרע ויטע ג"כ גן ירק ופרדס כשתהיה האדמה מוכשרת לגן ופרדס, היינו שיהיה סמוך לו באר ומתוכו חפירות נמשכות להגן והפרדס, אז יחיה בריוח בלי ספק, ברצות ה'. ובדבר נטיעת תותים ושושנים וכדומה, יתכן להיות כי ישאו הרבה שכר אבל צריכים אנו להמתין איזו שנים עד שנדע מה הורה הניסיון לאנשי הנדיב.

ב) כשיתאספו כעשרים או שלשים משפחות ביחד ויקנו חבל אדמה ויחלקו אותה בגורל ולא יסעו כולם בבת אחת לאה"ק, רק יסעו כשנים או שלשה אנשים בריאים ומוכשרים לעבודה גם בקיאים בדבר, והחברה תשלם להם והם יחרשו ויזרעו את האדמה (מובן מאליו שישכרו עולי ימים לסייע להם בעבודתם או שישכירו האדמה העומדת לזריעה למחצה לשליש ולרביע) ויטעו עבור כל אחד 40-50 דונם גפנים גם יחפרו באר או בארות, ויזרעו לכל אחד גן ירק ופרדס, אזי במשך ארבע או חמש שנים יהיה לכל אחד שדה, גן וכרם, אשר יהיה ביכולתו לחיות מזה בריוח ובהוצאות מועטות, וכשיבנה לו בית ורפת ויקנה לו סוסים ושוורים ופרות, יכנס הוא וביתו לאה"ק ובאופן זה די בערך 3,000 – 3,500 ולכל היותר 4,000 ר"כ. אמנם כשיאבו כלם ליכנס תיכף ולעשות הכל בבת אחת, אזי יצטרך כל אחד בערך 5,000 – 6,000 רובל כסף.

ג) יש עדיין הרבה קרקעות לקנות ביהודה, בגליל ובעבר הירדן. ועצתי אמונה לגברי עמנו שיחישו וימהרו לקנות אדמה בארץ הקדושה, ויקנו הרבה כפי יכלתם, כי מלבד הגאולה אשר יתנו לארץ, יעשו מסחר גדול וטוב מאד, אשר עוד לא נראה ריוח כמוהו, כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם יאמרו לאה"ק מאין כמוד, וכל אחד מהם רוצה לקנות אדמת הקודש, וע"כ עלינו להיות זריזים בדבר, למען לא נצא בפחי נפש וידים ריקניות אח"כ כשנאבה להשיג אדמת קודש. ממילא מובן כי שדות יהודה קודמות לשדות גליל, ואם תהיה חבורה גדולה ממאה משפחות ויותר, שלא יהיה מוראם של הבעדואינים [=בדואים] עליהם, אזי יותר טוב לקנות אדמה בעבר הירדן מפני שני טעמים: א) מפני שהיא בזול למאד. ב) מפני שהאדמה טובה מאד.

ד) כבר נתבאר בתשובה שלפני זה שהאדמה היותר טובה הוא אדמת עבר הירדן, אבל גם ישיבתה היא היותר מסוכנת, כי הבעדואינים הם פראים ועזי נפש ובלא חבורה גדולה ממאה משפחות ושיהיו

גבורים ואבירי לב אשר לא יחתו מפני כל, א"א לדור שם בלא סכנה. אמנם עוד נמצאת אדמה טובה סביב טבריא וים כנרת, סביב צפת ויסוד המעלה, ואם אינה כל כך בזול כמו בעבר הירדן, עכ"ז היא בזול נגד יהודה, וגם על הרוב רוצים בעליהם למוכרם במקח השוה. ממילא מובן כי הדבר הזה צריך להיות טמיר ונעלם מהסרסורים שידיעתם מזקת מאד, וע"כ מחויב אנכי להאריך מעט בענין זה, והוא כי חובה עלינו שיהיו לנו ביפו אנשים נאמנים נבונים וידועים, ועל ידם תהיה קניית הקרקעות, וכל איש אשר יבוא מחו"ל ליפו לקנות אדמה באה"ק יפנה אל האנשים הנ"ל, וחלילה לו לגלות סודו לאיש זר.

ה) השולטן טוב מאד לישראל, והוא איש מלא חסד, ואם הבאים שם יבנו בתים ויזרעו שדות ויטעו כרמים, וארץ שממה תהפך למטעי כרם וערים חרבות יבנו, והם ישליכו את המסחר אחרי גוים ויאכלו מיגיע כפיהם - בלי ספק כי יתקבלו מהמשלה באהבה ועין יפה.

ו) הקולוניות אשר תחת מחסה חובבי ציון הן "פתח תקוה" ו"גדרה". והנה בשנה שעברה קבל הנדיב תחת מחסהו כשמנה ועשרים משפחות מפתח תקוה ולא נשארו על חשבון חובבי ציון כ"א כתשע או עשר משפחות, אבל כפי הנראה מהמכתב שקבלתי מה' שייד [=אליהו שייד, מפקח על המושבות מטעם הברון] בשם הנדיב לא קבלם לחלוטין אבל רק על בחינה ידועה והבחינה לא עלתה יפה, וע"כ אינו רוצה להחזיקם עוד. והנה אם באמת ימשוך הנדיב ידו מן הכ"ח משפחות מפ"ת וישארו ערך שבע ושלישים משפחות על חובבי ציון לשכללם ולגומרם. והנה כפי החשבון אשר הראו לנו יושבי גדרה, שהם רק שמנה או תשעה בחורים וחמש או שש משפחות קטנות ואעפ"כ להעמידם ברשות עצמם צריך להוציא עליהם סך מאת אלף פרנק, עפ"י חשבון זה צריך להוציא על פ"ת להעמידם ברשות עצמם כפליים מסך הנ"ל, ולעת עתה לא יתכן שימצא להם אף מאה אלף פרנק, דהיינו שליש מסך שלש מאות אלף פרנק הנ"ל. ולו היה בידם מאה אלף פרנק מה היו עושים עמהם? ידעתי כי בני דור החדש לא יתמהמהו אף רגע אחד להשיב לתת את המאה אלף פרנק לבני גדרה, אבל אנכי לא אוכל להסכים על זה, כי במה נתעלו בני גדרה על שאר המושבות, אשר פתח תקוה תשאר תלויה באמצע ועל גדרה יוציאו מאה אלף פרנק בבת אחת, וע"כ לפי דעתי ראוי ונכון הוא או לתקן שניהן כאחת אם באפשר לעשות כן, ואם הוא בלתי אפשר אזי יעזרו לשניהן עזר זמני, עד אשר יהיה ביכולת חובבי ציון לעזור לשניהם כאחד. והנה ה' פרנק [=אמיל פרנק] מביירות המשגיח הראשי על כל הקולוניות של הנדיב כן הדירקטור [=מנהל] במקוה ישראל, ה' הירש [=שמואל הירש], שניהם הבטיחו לי להשתדל שיחזיק הנדיב גם להבא את הכ"ח משפחות בפ"ת.³ מסופקני הרבה אם יהיה ביכולתם לפעול הדבר הזה, ואם יפעלו לא יפעלו להחזיר הדבר לקדמותו, רק שתהיה התמורה באופן אחר, ואז נהיה מוכרחים ג"כ לתומכם, כי לא יהיה סגיי בלאו הכי, וגם תמיכה זאת לא תהיה תמידית, ע"כ הננו מוכרחים לבקש עצות ולהוציאם ממצוקתם.

מאליו מובן שהעצה היותר פשוטה היא שכל אחינו כעשיר כאינו עשיר, כנדיב לב כאשר איננו נדיב יתנו כולם נדבותיהם לטובת הארץ וישובה, ואז יוכלו חובבי ציון לתמוך בידי בני גדרה ובני פ"ת כאחד.

מדי דברי לא אוכל להתאפק מלדבר נגדה נא כל עמי: העוד לא תראו אצבע אלוהים בכל אשר קרה לנו? הן זה קרוב לעשר שנים אשר השקנו ה' כוס תרעלה ברוב מדינות אירופא ויקומו עלינו בני

³ הברון רוטשילד תמך במושבה "פתח תקוה" שנוסדה בשנת ה'תרל"ח [1878] החל משנת ה'תרמ"ח [1888], ובסוף שנת ה'תרמ"ט [1889] החליט הברון לעזור רק לעשרים ושמונה משפחות מתוך שלושים ושבע משפחות של עובדי אדמה, תשע המשפחות שלא זכו לסיוע פנו לעזרת חובבי ציון.

בלי שם (אנטיסעמיטיים [=אנטישמים]) ברדיפות ועלילות שונות, ויש אשר הרעו לנו הרבה בפועל. והנה בעת אשר כסה חשך ארץ וערפל לאומים בפתע בא לנו אור המאיר ממערב והאיר ממזרח צדק, וקול קורא ואומר: שובו בנים לגבולכם, השליכו אלילי כספכם ואלילי זהבכם ובואו וחסו בצלי בארץ אבותיכם, אחזו איש איש אתו ומחרשתו ועדרו בלא לב ולב, כי כל טוב הארץ לפניכם! והנה במשך שש שנים קמו מעפר ערים וכפרים, בארות ועדרים, השדות מלאים חטים ושעורים, ענבים וגפנים מכסים כל ההרים. ארבע עשרה קולוניות נתיסדו במשך זה ובם יעבדו יותר משלשת אלפים נפש מאחינו, ותחת אשר דרך הקודש היתה מלאה קמשונים וחוחים ולא היה כמעט ביכולת רגל אנוש לדרוך בה, ואף כי לנסוע בעגלת צב, וכעת נוסעים מיפו לירושלים, לחברון, לפתח תקוה, לראשון לציון, למקוה ישראל, לזכרון יעקב הכל בדרך ישרה בדרך המלך במרכבה רתומה לשלשה סוסים. וירושלים השוממה והחרבה מקדם חדשה כנשר נעוריה, ומחוץ לחומת ירושלים הישנה נתוספו בה רחובות ישרות ומהודרות ובהן נבנו בתים למאות, ובקרוב עד אלפים יגיעו, וכל אחת מהמשלות אשר באירופא משתדלת לרכוש לה חלק בארץ הקדושה וניר בעיר ירושלים. האם אין זה אות ומופת, כי זכר ה' את עמו ואת ארצו ולא מאס בירושלים עיר קדשו, וכל אשר הכינו מידו היתה זאת לנו לטובתנו להעלותנו למרומי הר ציון? אחי ורעי היקרים וחביבים עלי כנפשי ממש, בינו והשכילו היטב, כי כל אשר חזינו במחזה הדמיון לפני שש שנים ולא האמין שום איש אשר לו שכל בריא וישר, כי במשך קצר כזה יצא דמיון גדול כזה לאור, עתה זכינו לראות בפועל, ועוד על צד היותר נעלה, האם במקרה היתה כל זאת? האם יש מי שימצא עוז בנפשו לאמר כי לא יד ה' היתה בכל אלה? האם אפשר להכחיש עוד כי נר המערבי - הנדיב מצרפת - עדות הוא שהשכינה שורה בישראל?

ואתם גבירי ונכבדי עמי! אתם אחי ורעי אהובי נפשי כל המון בית ישראל, מדוע אתם מחשים עד כה ועומדים מרחק מבנין הארץ וישובה? אתם גבירי ומחמדי סעו קדימה, ראו ובחנו בעיניכם את כל הגדולות אשר פעל ועשה כמעט נדיב אחד בעזר ה' עליו, ומה יהיו הגדולות והנצורות אשר תעשו כלכם ביחד בכחכם הגדול כח הכללי? התאמצו אחי היקרים להניח כל אחד אבן בבנין ישראל, אז תראו לפניכם בזמן קצר בנין גדול ונשגב עד לב השמים יגיע בעזר אבינו רוכב שמים בגאותו. ממילא מובן שחובה עלינו להחיש ולקנות קרקע באה"ק כל מה דאפשר, כי במשך עשר השנים או לכל היותר ט"ו שנה, כבר עלה מחיר האדמה עשר פעמים בלי גוזמא, ומי יודע כמה יעלה המחיר בעוד איזו שנים, ואולי לא תהיה עוד קרקע לקנות, כי כל העמים מכל הארצות מתחילים לקנות קרקעות באה"ק, ע"כ כל מה שיהיה ביכולתנו לקנות עלינו להחיש ולקנות תיכף.

ז) הקולוניות אשר תחת מחסה הנדיב, אם כי עוד הן באמצע מלאכתן, ואם יעזוב הנדיב את הקולוניסטים לא יוכלו עמוד, אבל יען כי הוא דבר ברור שהנדיב לא יעזוב אותם, וע"כ אין ספק בדבר כי בעוד איזה זמן, שנה או שנתיים או שלש שנים, יהיו הקולוניסטים לברכה בקרב הארץ, כי יחיו על אדמתם איש תחת גפנו בהשקט וריוח. ובדבר התנהגות הפקידים עם הקולוניסטים לא נוכל להרשיע את הפקידים לגמרי, ולא כצעקתה הבאה עליהם כן הוא, כי באמת כל הפקודות יוצאות מהנדיב בעצמו, והוא בעצמו מתבונן בכל פרט ופרט, ובלי ספק שהוא מתכוין לטובת הקולוניסטים ולהצלחתם, כי כמעט ברור הדבר שכל המיליאנען [=מליונים] שהוציא אף שהיא הלואה על מנת שישלמו לו מעט מעט, אבל לא יקבל לעצמו, רק שישוּב לקנות קרקע ולהושיב עליה קולוניסטים חדשים. עם כל זה לא נוכל ג"כ לזכות את הפקידים לגמרי, כי פקודות הנדיב באות לפי ההודעות שמודיעים לו הפקידים מהנהגת הקולוניסטים, וביד הפקידים היה לשלוח הודעות יותר טובות.

הקולוניסטים בעקרון⁴ אינם רוצים עוד להשאר תחת ידי הפקידים, כי אומרים הם שמהיום בכחם לפרנס את עצמם ואינם צריכים עוד לחסדי הנדיב, רק בכדי שיהיה להם במה לשלם את נשים להנדיב, רוצים הם, שהנדיב יתן להם על נטיעת גפנים וכדומה עשרים דונם אדמה לכל אחד ועל הוצאות הנטיעות, וכאשר יתנו הכרמים את פריהם, יפרעו לו את החוב מעט מעט בכל שנה. ודברתי מזה עם ה' שייד והגיד לי שגם הוא מסכים לזה, ובקש אותי כי כשאבוא לביתי אי"ה אכתוב להנדיב את רצונם, וגם הוא יהיה אז בפאריז וימלא אחרי בקשתי, והוא בטוח שהנדיב יתרצה לזה. אמנם עוד דבר אחד יש בזה שיכול להרע למאד להקולוניסטים, כי עפ"י פקודת הנדיב מחויבים הקולוניסטים לתת כל תבואתם תחת יד הפקידים, והם אומרים שאינם מאמינים להפקידים ולא יתנו להם בשום אופן, ולא יכולתי לפעול אצלם שיאמינו בחסדי הנדיב, כי הם אומרים שהפקידים יעשו כרצונם, וע"כ הייתי בבירוט ודברתי עם המשגיח הראשי ה' פראנק והבטיחני לפעול אצל הפקידים שיניחו התבואה בידי הקולוניסטים. בהקולוניא פתח-תקוה אין רוצה הנדיב להחזיק את הכ"ח משפחות, כפי הדעפישע [=אגרת] מהברון ומכתבו של ה' שייד אלי, עכ"ז הבטיח לי ה' פראנק שהוא ישתדל שיחזיקם עוד גם בשנה זו. האמת אגיד ולא אכחד, כי לו היה באפשר לחברת חובבי-ציון להחזיק את הקולוניא פתח-תקוה היה זה טוב מאד בכל הפרטים, כי באמת מהנהגת האדמיניסטרציע [=פקידות] עמהם כעת לא יהיה שום תכלית, ורק יעשו אותם לעצלים ובטלנים, כי כל אחד אומר שהוא אינו יודע למי הוא עמל. אבל אם אין זאת באפשרות הועד לעת עתה, צריכים לכתוב תכף ומיד להנדיב, אשר הועד הוא לעת עתה בראשיתו ואין לו מוצא לכסף עד אשר תעבור שנה והנדבות תתאספה מכל המדינה, ע"כ בשנה זו יחזיקם הוא בחסדו, אך עכ"ז חובה על הועד להוציא על פתח תקוה את הדברים היותר מוכרחים, בלי שום עכוב.

ח) **אם לדעת הנדיב לקבל עוד קולוניסטים ולקנות עוד קרקעות?** בלי ספק בדעתו לקבל עוד קולוניסטים ולקנות עוד הרבה קרקע, ועל קניית קרקעות כבר נתן פקודות. אמנם מובן מאליו, כי גם הנדיב ברוב עשרו אשר חננו ה' וטוב לבבו, עכ"ז איננו כמעין שאינו פוסק להשפיע כסף וזהב באין שיעור וגבול, וע"כ הכל צריך להיות בחשבון, לפי הזמן והיכולת; אבל נדע ברור, כי כמעט כל רעיוניו נתונים הם להקולוניזציה ובכל נפשו יעשה בזה, ויש תקוה גדולה כי בעוד שנתים ימים תכניס את עצמה בזה כל משפחתו הרמה, ואז ממילא יגדל הענין בכפלי כפלים.

ט) **מה יעשו חובבי ציון בכלל ובפרט?** כבר כתבנו לעיל שירבו לקנות קרקע בזריזות. וזאת צריך לדעת כל חובב ציון אשר ברכו ה' בהון ועושר, כי לא נדבתו להועד היא העיקר ואף אם ינדב מאות רוי"כ לשנה, אבל העיקר הוא שיקנה כברת אדמה גדולה במחיר כמה עשרות אלפים רוי"כ וימכרנה אח"כ לאחדים, וגם אם ירצה להרויח לא יפסיד מאומה להענין. זה לא כבר קנה ה' חאנקין [=יהושע חנקין גואל האדמות] כברת אדמה גדולה במחיר כמה עשרות אלפים רוי"כ ומכר אותה כעת בריוח שנים עשר אלף פרנק, וכל הקונים מחזיקים לו תודה רבה, כי בכל יום ירבו הקופצים לקנות קרקע, והועד הכללי באדעסא הוא יעזור להקולוניסטים את אשר יחסר להם וגם יתמוך בידי בעלי מלאכה להושיבם בערים שונות. ואם יתן ה' שיתרבו הנדבות אזי יקנו גם הם קרקע. וכל זה צריך להיות על ידי הועד אשר נבחר כעת ביפו.

⁴ בסוכות ה'תרמ"ג [1882] נוסדה מושבה זו, מתוך רעיונו של הרב שמואל מוהליבר בסיוע הברון רוטשילד, במהלך שנת השמיטה - שנת ה'תרמ"ט [1889] היו עימותים בין אנשי עקרון שרצו לשבות לפקידי הברון שרצו לכפות עליהם לעבוד בשמיטה ולכן מנעו מהם תמיכה כלכלית. [מ.ה.].

על הועד ביפו חובה היא לדעת את מחסור כל קולוניסט בפרט, ואיזה קולוניסט עובד בחריצות ובלי עצלות, כי קולוניסט חרוץ ראוי לתמיכה ביתר שאת למען יראו האחרים ויהיו כמוהו. גם מוטלת החובה על הועד ביפו לדעת את כל המקומות שאפשר לקנות קרקעות, וגם כשיבוא אורח מחו"ל ישגיחו עליו שלא יפול בידי הסרסורים שלא ירמו אותו ושלא יגרמו לו הוצאות יתירות.

(י) **איך הוא מצב עיה"ק ירושלים ברוחניות ובמה להועיל לה במצבה הגשמי?** מצבה ברוחניות טוב מאד ורק חסר מעט תקון. מצאנו בה אנשים לאלפים יראים ושלמים מופלגים גדולים בתורה, צנועים ומתונים, ואינם מהקנאים לשם שמים, והם סבלנים צנועים ומעולים, טובי לב עד כי ממזונותיהם המצומצמות מאד יפרסו לעני, אמנם חסרון גדול יש בירושלים והוא האמונה כי אסור גמור הוא ללמד שפת ערבית וצרפתית לנערי ישראל, אשר באמת הוא הכרח גדול בזמננו לדעת לשון המדינה, ובפרט בארץ ישראל אשר שם אין מבינים כלל לשון המדינה, ורובם ככולם הם כאלם לא יפתח פיו, וזאת היא סבה גדולה לביטול המסחר וההכרח לצפות ללחם הקלוקל לחם החלוקה. ע"כ החובה על גדולי ירושלים אשר דבריהם יהיו נשמעים וגם יש להם דעת בעניני העולם, להשתדל שתבטל האמונה הזאת שאסור ללמוד השפה המוכרחת לחיות האדם ופרנסתו. ושתי שפות אלה ערבית וצרפתית הן הכרחיות באה"ק, כי ההמון מדבר ערבית וגדולי הממשלה מדברים צרפתית. אמנם לעת עתה חלילה לגרום איזה בטול או פחת בכסף החלוקה, ואדרבה עלינו להשתדל שיבוא ויגיע יותר כסף מדי שנה בשנה, כי הכסף המעט הבא כעת לא יספיק רק לדמי דירה. גם עלינו לראות ולהשגיח היטב שהחלוקה תהיה כראוי, היינו לתת להלומדים והזקנים והחלושים כפי צרכם, ולבעלי מלאכות וכדומה אשר יכולים להתפרנס ממעשה ידיהם לא לישא פנים להם ולא לתת כלל לאלה שאינם צריכים. כללו של דבר אם נשתדל שבני ציון היקרים ידעו לדבר בשפות המדוברות כראוי וגם נשתדל להרבות בעלי אומנות ומלאכות שונות ולחלקם בערים שונות, אזי נרים מצבם הגשמי ונעמידהו על מצב טוב ונכון.

עוד זאת כאשר ראיתי דרך עברי בעיר ביירוט אשר בסוריא והנה היא עיר גדולה ורבת המסחר, וגם סביב לה שדות וכרמים ופרדסים נחמדים, א"כ אפוא מהראוי לנו לעשות בה ישוב גדול מאחינו ולתמוך בידם שיתחילו לעסוק שם במו"מ ובמלאכות ואומנות שונות וכו', אזי נוכל לקוות כי בזמן קצר יהיה שם ישוב נכון וקים. ואם יבואו איזה עשירי עם לעשות שם עסקים גדולים אין ספק שיצליחו בעז"ה. גם נוכל לקנות שם קרקעות לגנות ופרדסים שדות וכרמים, ואז יש תקוה כי נצליח במעשינו.

עיקר הדבר וחתימת מאמרי היא, **שכל אחד האוהב שערי ציון וירושלים באמת לא יסתפק במחשבה בלבד אבל יעשה ויפעול בגופו ובממונו**, אז יצליח ה' לנו בכל מפעלינו, והארץ תחרבה והשוממה תהפך לגן ה' והעיר הבזויה והשפלה תהיה לכבוד ותפארת אמן.

שמואל בהרב מוהרי"ל מאהליווער